

19. Фразеологічний словник української мови / [авт.-уклад. В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
20. ФСУМ: Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гатюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1–2. – 984 с.
21. Schönefeld D. *Hot, heiß and gorjachij* : A case study of collocations in English, German and Russian / D. Schönefeld // *Phraseology and culture in English* / [ed. P. Skandera]. – New York, London : Routledge, 2007. – P. 137–180.

Бечко Яна. **Аспекты внутренней формы фразеологизмов с ключевой лексемой укр. *гарячий*.** В статье анализируются особенности внутренней формы фразеологизмов, включающих полисемантический адектив термической семантики укр. *гарячий*, а также рассматриваются такие аспекты внутренней формы фразеологических единиц, как прозрачность, образность, метафорический и метонимический характер. Автор выясняет, как внутренняя форма исследуемых фразеологизмов соотносится с теми или иными фразеологически связанными вторичными значениями соответствующей ключевой лексики, а также определяет семантический и фразеологический потенциал многозначительного адектива термической семантики укр. *гарячий*, согласно способности данной лексики передавать, в частности во вторичном использовании, очень широкий спектр значений, которые принадлежат к разным семантическим сферам и выражение которых прямо или косвенно мотивируется термической семантикой. Автор анализирует не только идиоматические фраземы номинативного и предикативного характера, но и сравнительные обороты, пословицы и поговорки, устоявшиеся речевые формулы, в которых ключевым компонентом выступает многозначительный адектив высокотемпературной семантики укр. *гарячий*.

Ключевые слова: фразема, внутренняя форма, ключевое слово, смысловое развитие, структура, семантика, многозначность.

Bechko Yana. **The Aspects of Inner Forms of Phraseological Units with the Key Lexical Component Ukr. *гарячий*.** The author analyses the peculiarities of the inner form of idioms which include polysemantic adjective of thermal semantics Ukr. *гарячий* and considers such features of inner form of phraseological units as clarity, imagery, metaphoric/metonymic nature. The author also finds out how the inner form of these phraseological units correlate with phraseological meanings of the key lexical component and defines semantic and phrase forming potential of polysemantic adjective of thermal semantics Ukr. *гарячий*, according to its ability to transfer, particularly in its secondary use, a wide variety of meanings referring to different semantic spheres and their expressing is directly or indirectly motivated by thermal semantics. The author conducts the research using not only nominative and predicative idiomatic phraseological units, but also comparative phrases, proverbs, speech formulae with the key lexical component – polysemantic adjective of thermal semantics Ukr. *гарячий*.

Key words: idiom, inner form, key lexical component, sense development, structure, semantics, polysemy.

Стаття надійшла до редколегії
17.04. 2013

УДК

Людмила Васковець

Інноваційні метафоричні процеси в корпусі сучасної казначейської термінології

У статті зосереджено увагу на метафоричних перенесеннях у галузі казначейської терміносистеми. З'ясовано специфіку метафоричних процесів, характерну для спеціальних казначейських найменувань, що виникли внаслідок переосмислення загальноживаних слів. Проаналізовано функції, що стосуються мовної метафори. Прослідковано шляхи трансформації військової, медичної лексики в систему казначейських термінів. Схарактеризовано найпоширеніші семантично трансформовані групи лексики інших терміносистем. Виокремлено антропометричний напрям метафоризації. Досліджено, що явище вторинної номінації відбувається і на власне українському ґрунті, і на матеріалі семантичних запозичень з англійської мови, що є перспективною подальших наукових досліджень.

Ключові слова: метафора, метафоризація, казначейська терміносистема, функція, казначейська лексика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Досвід вивчення метафори протягом останніх десятиріч засвідчує про те, що зацікавлення питаннями метафорології, яке виникло в 60-х рр. ХХ ст. у зв'язку з розвитком загальної теорії знакових систем (семіотики), неориторики, герменевтики, структурної лінгвістики, лінгвістичної теорії прози, прагматики тексту, когнітивного мовознавства, нейролінгвістики, не зникає й дотепер. Крім того, кількість праць, присвячених метафорі, невпинно зростає, демонструючи те, що зазначена проблема є актуальною і навряд чи можна вичерпно описати це явище загалом [11, с. 29].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Усвідомлення того, що метафора як мовне явище має досить складну й суперечливу природу, зумовило вивчення цього явища в різних аспектах: семасіологічному, що вивчає семантичні процеси, які формують метафоричні значення, співвідношення сем у вихідному та похідному значеннях, специфіку конотативних елементів (В. Г. Гак, В. М. Телія), гносеологічному (Л. С. Виготський), логічному (О. О. Тараненко), лінгвістичному (В. М. Русанівський). Але про дотримання суто одного напрямку можна говорити зі значною часткою умовності, оскільки для більшості праць характерний комплексний аналіз метафори.

Досліджуючи українську спеціальну лексику загалом і термінологію зокрема, науковці, звичайно, торкаються й проблеми метафоричних процесів у наукових сферах. Це бачимо в працях таких учених, як І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, Т. І. Панько, Л. В. Струганець та ін., де термін метафоричного походження розглянуто як особливий витвір людського мислення, що базується на категоріях пізнання, порівняння, аналогії, асоціації.

Мета і завдання статті. Мета статті – розглянути процес метафоризації як один із засобів поповнення казначейської термінологіки. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: дослідити основні способи метафоричного перенесення, а також схарактеризувати найпоширеніші семантично трансформовані групи лексики інших терміносистем.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Казначейських термінів, що мають статус семантичних новотворів, небагато, порівняно з тими, які сформувалися іншими способами терміноутворення. Проте навколо цих термінів виникає низка проблем, оскільки вони містять елементи емоційно-експресивного забарвлення, що є небажаним для наукових термінів. Крім того, виникають труднощі під час графічного оформлення семантичних новотворів. Одні автори, відчуваючи неусталеність й образність аналізованих мовних одиниць, беруть їх у лапки, інші – ні.

У термінології вважають, що в основі вторинної номінації лежить переважно метафора. Метафора – універсальне явище в мові. Її універсальність можемо виявити в просторі й часі, у структурі мови й у функціонуванні. Казначейські терміни виникають унаслідок метафоризації загальноновживаних слів на підставі подібності за кольором, формою, властивістю, обсягом, призначенням, поведінкою, способом дії. Функціонуючи в терміносистемі, вони втрачають образність [7, с. 11].

Однією з важливих праць, присвячених функціональному потенціалу метафори, вважаємо наукову студію В. К. Харченко «Функции метафоры» [13]. У ній проаналізовано п'ятнадцять функцій, що стосуються художньої чи мовної метафори. О. П. Винник лише сім із них зараховує до наукової метафори [1, с. 3].

Номінативну функцію простежуємо на прикладі казначейської галузі. За допомогою метафори названі:

1) дії, заходи, операції, пов'язані з казначейською діяльністю (*вибух цін*, *«подушка»*, *війна цін*, *ін'єкції*, *«шокова терапія»*, *золота лихоманка*, *потік*, *прорив* тощо);

2) цінні папери й грошові одиниці (*«гроші гарячі»*, *«гроші дешеві»*, *«гроші дорогі»*, *«плаваючі» валютні курси*, *«плаваючі» цінні папери*, *потік грошовий* тощо);

3) різноманітні ситуації казначейської сфери (*боргова яма*, *борг «мертвий»*, *борг «плаваючий»*, *грошовий «голод»*, *канікули податкові*, *ринок «ледачий»*, *ринок «малоактивний»*, *ринок «міцний»*, *ринок «чорний»*, *старший борг* тощо).

Інформативна функція метафори ґрунтується на здатності людини переосмислювати слова, котрі стають основою будь-якої метафори. Із цією функцією пов'язана психологічна універсальність сприйняття кольорів, наприклад, прикметник *чорний*, що структурує кілька казначейських термінів (*чорний ринок*, *чорний маклер*, *чорна готівка*, *чорна каса*, *чорний курс*), викликає у свідомості негативну реакцію. Цей негатив збережено й у характеристиці казначейських понять. Схожі асоціації викликає також прикметник *сірий*, який входить до складу термінів *«сіра хвиля»*, *сірі дилери*, *сірий ринок*, проте з дещо меншим негативним забарвленням.

Мнемонімічна функція пов'язана із впливом метафори на пам'ять людини. Емоційна насиченість метафоричних засобів мови сприяє кращому запам'ятовуванню тексту, який містить ці метафори [1, с. 4]: *У зв'язку із цим широко обговорювалась ідея запровадження податку на «відтік мізків», надходження від якого передбачалось передавати в розпорядження ООН і використовувати на потреби розвитку* [14, с. 42]. Номінація метафоричного походження «відтік мізків» вносить нестандартність у речення, а, як відомо, краще запам'ятовуємо щось оригінальне.

Евристичну функцію тропа найкраще простежити на прикладі термінів, транспонованих з однієї галузі в іншу, наприклад: *Подальше зниження вартості акцій загрожує інсультом банківській сфері, яка і без того не відзначалася чудовим здоров'ям.* У галузі медицини хворобу серця, що становить загрозу для життя людини, іменують інсультом. У казначейській сфері ситуація, коли є загроза існування банківської системи, позначена словосполученням «інсульт банківської сфери». Ця сполука викликає зрозумілі асоціації, пов'язані з негативним явищем, і дає можливість зрозуміти проблему.

О. П. Винник вважає, що *пояснювальна* функція дуже важлива для наукових галузей, оскільки дає змогу засвоювати складну інформацію [1, с. 4], як-от: *Привчений батьками змалку працювати від зорі до зорі, фінансист з такою ж наполегливістю «переорював» і фінансові «перелоги»* [5, с. 49].

Найчастіше зазнають метафоризації такі казначейські терміносполуки, у яких змінює значення лише один із їхніх компонентів. Термін «гроші» обріс цілою низкою метафор, побудованих на основі подібності властивостей та якостей, наприклад: *гроші гарячі* – «грошові кошти та капітали, власники яких терміново переміщують їх з однієї сфери застосування або з однієї країни в іншу, щоб уникнути наслідків інфляції або отримати вищий прибуток» [4, с. 136]; *гроші дешеві* – «форма кредитно-грошової політики, спрямованої на здешевлення, підвищення рівня доступності кредиту для розширення сукупного попиту» [4, с. 137]; *гроші дорогі* – «форма кредитно-грошової політики, яка здійснюється з метою стримування економічного зростання, запобігання кризі надвиробництва і розвитку інфляційних процесів» [4, с. 137]; *робочі гроші* – «паперові знаки, які, за проектами соціалістів-утопістів ХІХ ст., мали безпосередньо виражати в годинах робочий час, витрачений на виробництво товару, а отже, визначати ціну товару» [4, с. 273].

У субстантивованому словосполученні *ринок чорний* семантизувалося також друге слово, унаслідок чого це словосполучення набуло значення «вид тіншової економіки, в межах якої функціонує певна сукупність заборонених законом економічних відносин між продавцями і покупцями товарів і послуг» [4, с. 264].

У словосполученні *борг мертвий* характеристику стану істоти використано для відтворення властивостей коштів, зокрема на позначення боргу, що «використовується для фінансування поточних витрат і не забезпечений реальними активами» [4, с. 62]; або *борг плаваючий* – «частина державного боргу у вигляді короткотермінових цінних паперів, який поступово зменшується у процесі його погашення» [4, с. 64].

Метафоричне перенесення на основі подібності за формою відбулося в терміносполуці «*піраміда фінансова*», після чого вона набула інноваційної семантики – «розподіл активів акціонерної компанії за рівнем ризику, за якого обсяг капіталовкладень обернено пропорційний ризику; спосіб швидкої наживи, який використовують фінансові компанії» [4, 94].

Антропометричний напрям метафоризації пов'язаний із наданням певним предметам та явищам ознак і характеристик, притаманних людині, він представлений терміносполуками на зразок *ринок ледачий* – «ситуація на ринку, за якої торгівля відбувається мляво або практично відсутня» [4, с. 255]; *ринок малоактивний* – ситуація на ринку, за якої незмінні ціни утримуються через нечисленні угоди» [4, с. 255]; *старший борг* – «борги і зобов'язання підприємства, компанії, фірми, які передусім повертаються, погашаються за їх ліквідації» [4, с. 363].

Набувають переносного значення й термінологізуються на українському ґрунті віддієслівні іменники. Підставою для метафоричного перенесення є подібність способу дії, схожість поведінки, наприклад: *відмивання грошей* – «сукупність операцій із заробленими незаконним способом грошима, спрямованих на те, щоб створити враження легальності їх появи в суспільстві» [4, с. 106]; *переливання капіталу* – «вилучення капіталу, передусім у формі фінансових активів, з окремих країн, сфер економіки, галузей та окремих підприємств, компаній і вкладання його у прибутковіші підприємства, галузі, сфери» [4, с. 75]; *стихання акцій* – «спосіб продажу акцій без надання покупцям достовірної інформації щодо їх вартості» [4, с. 349].

Значно рідше термінологізуються в казначейській сфері первинні іменники. Т. Курило звертає увагу на те, що ілюстрацією такого процесу може слугувати загальноживане слово *тінь*, яке поряд із низкою відомих значень набуло ще й нової семантики. Можна припустити, що це слово міцно увійшло в казначейську терміносистему, оскільки похідний від нього прикметник став компонентом метафоричної терміносполуки *тіньова економіка* – «вид економічної діяльності, спрямованої на отримання заборонених доходів, ухиляння від державного, наддержавного і громадського контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності. Основними складовими є підпільна економіка, фіктивна економіка, кримінальна економіка» [6, с. 149].

Крім метафоричних, українській термінології властиві й метонімічні перенесення, коли назва одного предмета переноситься на інший, що перебуває з ним у відношенні асоціації за суміжністю. Термін *вексельний портфель* означає «сукупність векселів, які певний час перебувають у розпорядженні суб'єктів підприємницької діяльності» [4, с. 91]. Слово *портфель* заміняє назву сукупності векселів, що мали б лежати у портфелі.

Складним терміном «*валютний кошик*» після семантизації його другого компонента, передусім на підставі функціональної подібності, почали позначати «набір певної кількості національних валют, нерідко зі встановленою часткою кожної з них у загальній величині кошика, який використовується для котирування іноземної валюти при визначенні валютного курсу національної або міжнародної валюти» [4, с. 78]. Такі асоціації передували появі терміна *споживчий кошик*. Назва *кошик* переноситься на його вміст (реальний) – те, що кладуть до нього.

До групи термінів-метонімії належать: *портфель замовлень* – «сукупність замовлень на виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг, які має підприємство на певну дату» [4, с. 137]; *портфель цінних паперів* – «сукупність різного виду цінних паперів, які є власністю юридичної або фізичної особи» [4, с. 137]; *портфель ринковий* – «портфель, що містить усі активи в пропорції, яка відповідає їх частці в загальній капіталізації ринку» [4, с. 137]; *споживчий кошик* – «розрахунковий набір товарів і послуг, що використовуються для визначення необхідного мінімального споживчого бюджету окремої людини або сім'ї, встановлення мінімальної заробітної плати з урахуванням рівня роздрібних цін на різних етапах розвитку суспільства» [4, с. 355].

У цілому метонімічні перенесення слугують засобом номінації близькоспоріднених понять усередині казначейської терміносистеми.

До складу сучасної казначейської терміносистеми входять елементи, утворені на основі термінологічних одиниць медицини. Зокрема, останнім часом набули нових значень такі медичні терміни, як: *шокова терапія* – «радикальний перехід від планової економіки до ринкової» [6, с. 150]; *донор* – «суб'єкт економічних відносин, що віддає якісь гроші» [6, с. 150]; *тромб* – «затримування оплати послуг» [6, с. 150].

Військова метафора представлена термінами *фінансова блокада* – припинення або обмеження фінансових відносин із країною з метою економічного тиску [4, с. 505]; *фінансова стратегія* – «комплекс взаємопов'язаних, довготермінових, найважливіших цілей та їх конкретизація у відповідних планах, напрямках і засобах досягнення цілей щодо виробництва, капіталовкладень, цін, збуту» [4, с. 506]; *біржова інтервенція* – «втручання держави, банків і великих підприємств в операції на фондових біржах з метою штучного впливу на курси цінних паперів» [4, с. 57].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, метафора як один із засобів образного мислення поєднує подвійну семантику, тобто характеризується семантичною двоплановістю. Саме наявність двох планів значень і забезпечує появу процесу метафоризації. Стилістичний ефект досягнуто завдяки невідповідності двох понять: того, що є, і того, якого потребує контекст. Розглянуть одиниці вже сприймають як загальноприйнятий термінологічний факт. Сучасну казначейську лексику активно поповнюють нові одиниці, передусім семантичні інновації, що номінують поняття, які з'явилися в процесі впровадження ринкових механізмів у всі сфери господарювання. Вони є здебільшого наслідком метафоричного переосмислення значень загальноживаних слів та термінів інших терміносистем. Явище вторинної номінації відбувається і на власне українському ґрунті, і на матеріалі семантичних запозичень з англійської мови, що є перспективою подальших наукових досліджень.

Джерела та література

1. Винник О. П. Метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики : автореф. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Винник. – Х., 2007. – 20 с.

2. Винник О. П. Національна ономазіологічна метафора в субмові економічної галузі / О. П. Винник // Вісн. нац. ун-ту «Львів. політехніка»: Проблеми української термінології. – 2006. – № 559. – С. 170–172.
3. Дячук Т. М. Семантичні зсуви (розширення і звуження) як способи поповнення складу соціально-економічної термінології / Т. М. Дячук // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. – К.: [б. в.], 1998. – С. 125–128.
4. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006.
5. Кобера Л. Перший скарбник Хмельниччини / Л. Кобера // Казна України. – 2011. – № 1. – С. 49.
6. Курило Т. Семантичні новотвори в економічній термінології / Т. Курило // Південний архів. Філологічні науки: зб. наук. пр. – Херсон: [б. в.], 2002. – Вип. 16. – С. 147–151.
7. Метафора в мові і тексті. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
8. Пасько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Пасько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
9. Склад і структура термінологічної лексики української мови / [відп. ред. А. В. Крижанівська]. – К.: Наук. думка, 1984. – 194 с.
10. Стефан С. Образна термінологія / С. Стефан // Урок української. – 2003. – № 11/12. – С. 52–53.
11. Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К.: КНЕУ, 1997. – Вип. II. – 240 с.
12. Тимошенко Ю. Феномен метафори: проблема давня й сьогочасна / Ю. Тимошенко // Слово і час. – 2001. – № 5. – С. 29–37.
13. Харченко В. К. Функції метафори. Лінгвістика / В. К. Харченко. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. – 86 с.
14. Чулаєвська М. Плюси і мінуси трудової міграції / М. Чулаєвська // Казна України. – 2012. – № 6. – С. 40–43.

Васковец Людмила. Инновационные метафорические процессы в корпусе современной казначейской терминологии. В статье сосредоточено внимание на метафорических переносах в области казначейской терминологии. Выяснено специфику метафорических процессов, характерную для специальных казначейских наименований, возникших в результате переосмысления общеупотребительных слов. Проанализированы функции, касающиеся языковой метафоры. Прослежены пути трансформации военной, медицинской лексики в систему казначейских терминов. Охарактеризованы наиболее распространенные семантически трансформированные группы лексики других терминологических систем. Выделено антропометрическое направление метафоризации. Доказано, что явление вторичной номинации происходит как на собственно украинской почве, так и на материале семантических заимствований из английского языка и является перспективой дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: метафора, метафоризация, казначейская терминологическая система, функция, казначейская лексика.

Vaskovets Ludmila. Innovative Metaphorical Treasury of Processes in the Body Modern Terminology. The article focuses on the metaphorical transfer in the treasury industry terminology. It was found specific metaphorical processes characteristic for special treasury items, resulting rethinking of common words. It is analysed the functions related to linguistic metaphors. It is followed the ways of transforming military, medical vocabulary in terms of treasury system. It is characterized the most common vocabulary of semantically transformed to other terminological. It is systems singled out anthropometric line of metaphor. It is investigated that the phenomenon occurs as a secondary nomination on their own Ukrainian soil and the material of semantic borrowing from English, which is the prospect of further research.

Key words: metaphor, metaphorisation, treasury terminological system, function, treasury vocabulary.

Стаття надійшла до редколегії
15.04.2013 р.

УДК 81'37

Ганна Волчанська, Юлія Нога

Діахронія розвитку прізвищевої системи селища компаніївка

Статтю присвячено аналізу прізвищевої системи селища Компаніївка. Схарактеризовано лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості творення й видозміни антропонімічної системи регіону, визначено продуктивні словотвірні моделі, досліджено новітні способи творення прізвищ вторинної номінації